

Sayı : 16

Sen: 1998

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

İSTANBUL 1998

**İNGİLİZ S. C. WYATT'IN TÜRKİYE MÂLÎ
DANIŞMANLIĞI'NA TAYİN TEŞEBBÜSÜ VE İNGİLİZLERİN
BU KONUDAKİ ÇABALARI**

*Ali Arslan**

Lozan Andlaşması ile sınırlandırılarak devam eden gümrük muafiyetlerinin 1929 yılında sona erdiği ve Türkiye'nin ekonomik alanda daha serbest uygulamalar yapabileceği bir sırada, 1929 yılında başlayan Dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Diğer taraftan 1927-28 yıllarındaki doğal afetler (kuraklık vs. gibi) dolayısıyla tarıma dayalı Türk ekonomisinin lokomotifi olan köy ekonomisinde de verim azalmıştı¹.

Dünya ekonomik buhranının başlaması ile beraber, Türkiye'de döviz bunalımı ortaya çıkmış ve Batı sermayesinin ülkeye aktarılması lüzumu hasıl olmuştu².

1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyesi Hamilerinin Mümessilleri Arasında Aktedilen Mukavelename³ ile Türkiye hesabına düşen Osmanlı borçlarının ödeme şekli tesbit edilmişti⁴. Fakat, bu sözleşmeye göre borçların ödenmesinde, özellikle 1929 buhranının da katkısıyla güçlükler ortaya çıkmıştı⁵. 1930 başlarında ödeme yapılamıyacağına ortaya çıkması dolayısıyla Osmanlı Borçları Meclisi ve tahvil sahiplerinin çalışmaları ve tepkileri, Türkiye'nin dışarıdaki kredisini

-
- * Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.
- 1 A. Şükrü Esmel, "Türk Diplomasisi (1920-1950)", *Yeni Türkiye*, İstanbul 1959, s. 78-79.
- 2 Ludmila Jivkova, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1933-1939, İstanbul 1978, s. 24-27.
- 3 Bu mukavele için bakınız; *T.C. Dışişleri Bakanlığı Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)*, Ankara 1974, s. 136-144.
- 4 İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul 1964, s. 130-137.
- 5 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s. 569.

azaltıyor, yabancı sermaye çevrelerinin korkularını arttırıyordu⁶. Bu durum, özellikle Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimini olumsuz yönde etkiliyordu⁷. Milli Mücadele döneminden itibaren dış ilişkilerde en önemli dayanak olan SSCB'nin dışında, Mussolini'nin liderliğindeki İtalya'nın da Akdeniz politikasına yönelmesi, Türk-İngiliz ilişkilerinin düzelmesine katkıda bulunmuş ve 1928'den itibaren Türkiye, başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerle ilişkilerini sıklaştırmaya ve dolayısıyla, dış politikada meyil Batı'ya kaymaya başlamıştı⁸.

Dünya ekonomik buhranının yaşandığı bir sırada, Cumhurbaşkanı ve Türkiye'nin önderi olan Atatürk, ülke menfaatlerinin korunması şartıyla Norveç, Avusturya, İtalya ve İngiltere gibi Batılı ülkelerle ticaret antlaşmaları yapılarak, ticaretin canlandırılması ve Türk ekonomisinin iyileştirilmesini istiyordu. Atatürk, ayrıca İsmet İnönü başkanlığındaki hükûmeti de bu istikamette yönlendiriyordu.

1- Osmanlı Borçları Konusunun Tekrar Alevlenmesi

Londra'daki *Times* gazetesi 1 Şubat 1930'da Türk hükûmetinin dış borçlarını ödemeyi erteleme niyetinde olduğuna dair bir haber neşretmişti. Bunun üzerine, 3 Şubat'ta Türk hükûmeti bir tezkib yayınlayarak, bütün taahhütlerin "muayyen tarihlerde ifa kararında" olduğunu bildirmişti. Ancak, bu tezkibe rağmen İstanbul'daki *Times* muhabiri eski istihbaratında ısrar ederek Türk hükûmetinin dış borçları için beş yıllık moratoryum talep edeceğini bildirmişti. Bu gelişmeler ve bazı tereddütlerin ortaya çıkması dolayısıyla "Taksim Edilmiş Düyûn-ı Umûmiye Meclisi İdaresi Reisi" Wyatt, Türkiye Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'den açıklama yapması için bir telgrafla müracaatta bulunmuştu. Wyatt, birbirlerini tezkib eden haberlerin "tefsirinden tevellüd edebilecek vahim mahzurlara" dikkati çekerek, hisse sahiplerinin aydınlatılması için ortaya çıkan haberlerin doğruluk derecesi hakkında Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne malûmat verilmesine, Wyatt'ın ifadesiyle "ricaya mücaseret" edilmişti⁹.

Şükrü Saraçoğlu'nun Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne gönderdiği ve ortaya çıkan yeni hale göre bir düzenlemenin yapılması lüzumunu içeren

6 Mustafa Yılmaz, *British Opinion and The Turkish Republic 1923-1938* (Manchester Üniversitesi, Sanatlar Fakültesi'nde kabul edilen basılmamış doktora tezi, 1993), s. 192.

7 Uçarol, *a.g.e.*, s. 569.

8 Bu hususta bakınız; *Annual Report 1928*, PRO, FO 371, 13824, E. 906, s. 206-208; Jivkova, *a.g.e.*, s. 26-29.

9 Wyatt'ın Türkiye Mâlîye Vekili'ne gönderdiği telgraf için bakınız; *Hakimiyet-i Milliye*, 11.2.1930.

11Şubat1930 tarihli cevabî telgrafı¹⁰, aynı gün Paris'e ulaşmış ve Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'nde görüşülerek bazı kararlar alınmıştı. Bu kararlar, 11 Şubat 1930 tarihli telgrafla Wyatt tarafından Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'e bildirilmişti¹¹. Düyûn-ı Umûmiye Meclisi, 1 Haziran 1930 tarihine kadarki ödemelerin Türk Hükûmeti tarafından gerçekleştirildiğini, "mukavelede bizzat tafsilâtı ile derpiş edilmiş olan bir ihtimal muvacehesinde husûsi bir suret-i hal telkin etmenin kendisine ait olmadığı fikrinde" bulunduğuna karar vermişti. Ancak, buna rağmen, hâmillerin menfaati için Türk Hükûmeti ile derhal temasa geçilerek, vaziyetin ortaklaşa olarak değerlendirilmesinin uygun olacağına oy birliği ile karar vermişti. Ayrıca böyle bir işbirliği için Meclis, M. des Closieres ile birlikte Wyatt'm Ankara'ya gitmeleri hususunu Türkiye Mâlîye Bakanı'na teklif ederken, bu ziyaretin Mart 1930'un ilk yarısında yapılmasının muvafık olup olmayacağını kendilerine bildirilmesini istemişti¹².

Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'nin doğrudan görüşmeler yapma teklifini uygun bulan Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, gönderdiği telgrafla, "vaziyetin şümûlüne göre vasi ve ciddi mütalaayı istilzam ettiğinden bu maksatla Türk hükûmeti ile derhal temasa gelmek" kararının çok yerinde olduğunu, hâmillerin menfaati ile beraber Türkiye'nin "mali ve iktisadi kudretinin zaruri kıldığı husûsi bir sûret-i hale" varılacağını ümit ettiğini ve Mart'ın ilk yarısında Ankara'da görüşmeler yapmak üzere Wyatt ile M. des Closieres'i beklediğini açıklamıştı¹³.

1928 yılında Türkiye ile Osmanlı borçları hamilleri arasında yapılan anlaşma ile bir takvime bağlanan dönem sona ererken, 1929 buhranının getirdiği şartlara uygun olarak Türk hükûmeti de yeni atılımlar ve ciddi çabalar sergilemeye girişecektir.

2- Başbakan İsmet Paşa'nın Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclis-i İdare Başkanı Wyatt'a Türkiye'nin Mâlî Danışmanlığını Teklif Etmesi

1928'de, Osmanlı borçları konusunda Türkiye ile Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyesi Hâmilleri Mümessilleri Arasında Aktedilen Mukavelename'ye

10 Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'in telgrafı için bakınız; *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Şubat 1930.

11 Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi kararlarını bildiren Wyatt'ın 11.2.1930 tarihli telgrafı için bakınız; *Hakimiyet-i Milliye*, 13.2.1930.

12 Aynı yer.

13 Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü'nün Wyatt'a gönderdiği telgraf; *Hakimiyet-i Milliye*, 13.2.1930.

"İngiliz Flemenk hamilleri mümessili"¹⁴ sıfatıyla imza koyan ve 1930 yılında Paris'teki Osmanlı Borçları Meclisi'nde başkan olarak görev yapan S.C. Wyatt, 24 Şubat'ta İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı Bankası direktörleri ile uzun bir görüşmede bulunmuştu¹⁵. Daha sonra, Osmanlı borçları konusunu görüşmek ve Türk Hükûmetinin kupon ödemelerini ileri bir tarihe ertelemek husûsundaki düşüncesine bir çözüm bulmak amacıyla Wyatt ve M. des Closieres, daha önceden Türk hükûmetinin kabul etmesi dolayısıyla, Ankara'ya gelecektir.¹⁶

9 Mart 1930'da Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye Meclisi Başkanı ve İngiliz Dayınler Vekili Wyatt, Fransız Alacaklılar Vekili M. des Closieres ve Türk Alacaklılar Vekili Zekâi Bey'le trenle Ankara'ya hareket etmişlerdi¹⁷. Ankara'da 10 Mart'ta Wyatt, des Closieres ve Zekâi Beyler, Mâlîye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'le bir buçuk saatlik bir görüşme yapmışlardı¹⁸. 15 Mart'ta da Osmanlı alacaklılarının vekilleri Mâlîye Vekili'nin nezdinde toplanarak problemleri müzakere etmişlerdi¹⁹.

Diğer taraftan Başbakan İsmet Paşa, 19 Mart'ta Fransız Alacaklıların Vekili M. des Closieres'i kabul ederek üç saatlik bir görüşme yapmıştır²⁰. Başbakan daha sonra Wyatt ile de bir görüşme yapacaktır. Bu arada Düyûn-ı Umûmiye temsilcileri ile Mâlîye Vekili arasında da müteaddid görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de yaptığı görüşmelerden edindiği intibalar neticesinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Mart 1930'da gönderdiği mektup ve 8 Mart'ta gönderdiği not ile Türkiye'nin politikalarında değişiklik olacağını belirten Wyatt, 17 Mart 1930'da, Ankara'da Mâlîye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşmüş ve bu tahmininde isabetli olduğunu anlamıştı. Görüşme sonrasında, Wyatt, Ankara'da mali ve politik durum oldukça ilgi çekici olduğunu, yakın zaman içerisinde Türkiye'de politika değişikliğinin görülmesinin sürpriz olmayacağını ve buna bakanların değişmesinin²¹ de dahil olabileceğini şifâhi

14 *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı*, s. 136.

15 *Hakimiyet-i Milliye*, 25.2.1930.

16 Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinden W.S. Edmonds'ın 26 Mart 1930'da İngiliz Dışişlerine gönderilen rapor, PRO. FO. 371, 14668, E. 1661, s. 165.

17 *Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1930.

18 *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1930.

19 *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1930.

20 *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Mart 1930.

21 Gerçekten de Dördüncü İnönü Hükûmeti 25 Eylül 1930'da sona ermiş ve kabinede değişiklikler yapılarak yeni bir çehre ile 27 Eylül 1930'da Beşinci İnönü Hükûmeti

ve yazılı olarak İngiliz Büyükelçiliği'ne de bildirmişti²². 21 Mart'ta Başbakan İsmet Paşa ile görüşen Wyatt, uzun ve önemli bir görüşme yaptıklarını, Türklerin borç alma meylinin daha da belirgin hale geldiğini ve fakat bu mevzuda görüşmek için konunun yeterli olgunluğa henüz ulaşmadığını belirtmişti²³.

Görüşme yapıldığı sırada Başbakan İsmet Paşa, Türkiye'nin maliye alanında yeniden yapılanmasının pratik ölçüleri konuşulurken Wyatt'ın üzerine ısrarla giderek, onun Türk Hükûmetinin danışmanı²⁴ olarak faaliyet göstermesini istemişti. Başbakan İsmet Paşa, Wyatt'tan daha önceki danışmanlardan Herr Müller'in ki gibi artık rapor istememekte, rapor yerine, pratik ve uygulamalı rehberlik yapmasını istemekteydi. Wyatt ise bu teklife hemen olumlu cevap vermemişti. Wyatt'a göre, Türk Hükûmeti, danışmanlık yapacak kişinin bağımsız ve yalnız Türk Hükûmeti için çalışacak biri olmasını arzu ediyordu²⁵.

Görüşmede, dış borç alma arzusunu ortaya koyan İsmet Paşa, Wyatt'ı dışarıdan 20 milyon sterlinlik borç paranın Türk Hükûmeti için temin edilmesi ve mali yapının tekrar kurulması için Türk Hükûmetinin danışmanı olmasını istemişti²⁶.

Wyatt, bir taraftan Ankara'da görüşmelerde bulunurken, diğer taraftan da devamlı olarak İngiliz Büyükelçisi'ni yapılan görüşmelerden bilgilendiriyordu. Büyükelçilik de Fransa ile sıkı temasta bulunurken, gelişmeler hakkında ABD Büyükelçiliği'ni de özel olarak bilgilendiriyordu²⁷.

İsmet Paşa, Wyatt'la görüşmesi sonrasında, Mâlîye Bakanı Şükrü Saracoğlu ile görüşmesini ve iki konu üzerinde düşünerek cevap vermesini Wyatt'tan istemişti. Bu iki konu; bir "uzman (expert)"m seçimi ve 1 Haziran 1930'da Osmanlı borçları hisse sahipleri ile ödeme yapılamaması dolayısıyla

kurulmuştu. (Neşe Erdilek, "Hükümetler Ve Programları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, sayı: IV, İstanbul 1983, s. 972-975).

22 S. C. Wyatt'tan Sır. Frederick Butler'e 18 Mart 1930'da Ankara'dan gönderilen özel ve gizli yazı; PRO, FO, 371,14668, E 1508, s. 116. Ayrıca Wyatt'ın tesbitleri ile ilgili rapor için bakınız; PRO, FO, 371, 14668, E 1508, s. 117-122.

23 Ankara'dan İngiliz Maslahatgüzarı Edmonds'ın 21 Mart 1930'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf, PRO, FO, 371, 14668, E 1488, s. 101.

24 Vesikada, "... to act as Adviser to Turkish Government..." ifadesi kullanılmıştır.

25 Ankara'daki İngiliz Maslahatgüzarı Edmonds'un 22 Mart 1930'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf; PRO, FO, 371, 14668, E 1489, s. 104. Ayrıca bakınız; G.W. Rendel tarafından İngiliz Hazine Sekreterliği'ne 24 Mart 1930 tarihli yazı; PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 108-109.

26 PRO, FO, 371, 14668, E. 1661, s. 165.

27 A.g.v., s. 168.

karşılaşılabilecek durum idi. Başbakan İsmet Paşa'nın bu isteği doğrultusunda 24 Mart 1930'da Mâlîye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Wyatt arasında etraflı bir görüşme yapılmıştı. Wyatt'ın hazırladığı rapora göre bu görüşmede başlıca şu konulara temas edilmişti:

Türk Hükûmetinin borç para istediğini, fakat kendisini bu problemle uğraşmak ve çözmek için muktedir görmediğini, ayrıca, tayin edilecek uzmanın başlıca Avrupa ticaret gruplarına tâbi olmasından korktuğunu düşünen Wyatt, daha önce İsmet Paşa'ya söylediği gibi, atanacak uzmanın birinci sınıf, ticari gruplardan bağımsız, yalnız T.C. hükûmeti için çalışması ve hükûmet tarafından tesbit edilmesi gerektiğini açıklamıştı. Yeni uzmanın, daha önceki uzman Müller ve diğerlerinin bıraktığı yerden başlamasını, Türkiye'nin son durumu hakkında mali ve ekonomik bilgilerin verilmesi lüzumunu belirten Wyatt, uzmanın da, Hükûmetin ne yapması ve alternatiflerin neler olduğunu ortaya koyması gerektiğini ifade etmişti.

T.C. Mâlîye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, Osmanlı Borçları Meclisi'nin yabancı mali müesseseler nezdinde bir uzmandan daha etkili olarak, faaliyet gösterme kapasitesine sahip olduğunu ve bir uzmandan daha fazla uğraşabileceği görüşünü ortaya koymuş ve Osmanlı Borçları Meclisi'nin danışmanlık ve borç bulma noktasından yardım yapabileceğini söylemişti. Buna cevap olarak, Osmanlı Borçları Meclisi'nin bu yeteneğe sahip olması halinde bile, değişik menfaat gruplarını barındırması dolayısıyla, Osmanlı Borçları Meclisi'nin bu konuda başarılı olamayacağını, Osmanlı Borçları Meclisi'nin T.C. hükûmeti ile hisse sahipleri arasında tarafsız konumda kalma mecburiyetinin bulunacağını bildirmişti. Şükrü Bey, tahmini olarak, uzmanın ne yapabileceğini, ne kadar süreli olacağını, hangi yolun T.C. Hükûmeti için daha faydalı olacağını sormuştu. Buna karşılık Wyatt, eğer borç alınacaksa bunun ya bağlantısız ve Osmanlı borçlarından ayrı, veya Osmanlı borçları hissedarlarının alacakları ile birleştirilmiş bir şekilde gerçekleştirilmesini ve bunun da yeni bir şekilde garanti edilmesini teklif etmişti. Wyatt'a göre, bu gibi çözüm yolları ile, bir uzman hükûmete tavsiyede bulunabilecek ve hükûmet de görüşmelere başlayabilecekti.

Mâlîye Bakanı ile yaptığı görüşmede Türk hükûmetinin mevcut kötü durumla başa çıkabilmesinin tek yolunu borç para bulmak olarak gördüğünü ve borcu "kabul etmek" düşüncesinden ziyade borç para "bulma" noktasında gayret göstermesi gerektiğini düşünmekte idi.

Osmanlı Borçları Meclisi'nin 1930'lara kadar sadece kontratı takip ettiğini belirten Wyatt; Türkiye'nin 1 Haziran'daki ödemelerde, Osmanlı borçlarını sterlin olarak ödeyemeyecek konumda olduğunun ortaya çıktığını kabul ediyordu.

Mâlîye Bakanı'nın 1 Haziran'dan önce borç alma konusunda bir karara varılabileceği düşüncesinde olduğunu belirten Wyatt, Mâlîye Bakanının borç

görüşmelerinin ilk safhasında Osmanlı Borçları İdaresi'nin aracılık yapmasını arzu ettiğini söylüyordu. Ancak Wyatt, kendilerinin böyle bir rol üstlenemeyeceklerini belirtmişti. Wyatt, Osmanlı Borçları İdaresi'nin arabulucuğu reddetmesi halinde, Türk hükûmetinin kendilerinin emniyetini sağlamayacağını ve borçlar hususunda Osmanlı Borçları İdaresi'nin murakabesini kabul etmeyeceği hususunda da bir kanaata varmıştı.

Türkiye'de gerekli incelemelerde ve görüşmelerde bulunan Wyatt'ın bir kaç gün sonra Paris'e döneceklerini belirtmesi üzerine, Mâlîye Bakanı ne zaman döneceklerini sormuştu. Bu soruya Wyatt'ın Mâlîye Bakanı'nın davet etmesi veya bazı gelişmelerin vukuu halinde Türkiye'ye gelebileceğini söylemesi karşısında Mâlîye Bakanı çok şaşırılmıştı.

Toplantı sonunda, Mâlîye Bakanı, Wyatt'la bir gün sonra tekrar görüşmekten memnun olacağını ve İsmet Paşa ile de bir görüşme yapacağını belirtmişti²⁸.

Türk yetkililer, Wyatt'ın isteği üzerine, Herr Müller'in hazırladığı rapor ile Dr. Schacht'm yorumları, yıllık gelir ve gümrük istatistikleri ile öteki bilgileri Wyatt'a vermişlerdi²⁹. Bütün bu incelemelerden sonra bir değerlendirme yapan Wyatt, Türk hazinesini, beklediğinden daha kötü bulmuştu.

26 Mart 1930'da, Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden W.S. Edmonds, Türkiye'nin durumu ve mali müşavir atanması konularında geniş bir değerlendirme yaparak, bunu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti³⁰. Edmonds, Türk Hükûmetinin mali zorluklar karşısındaki tavrında ilgi çekici değişiklikler ortaya çıktığını ve çare olarak iki seçenekten birine doğru artan bir berraklığın ortaya çıktığını ifade etmişti. Bunlardan biri, Türk hükûmetinin görmek istemediği rüya olan, İsmet Paşa'nın 1930'lara kadar uyguladığı kendi kaynaklarına dayanarak "bütçe ekonomisi"ne devam etmektir. İkinci şık ise, diğer ülkeler gibi, ülke içini düzene sokmak için dış borç almaktır. Dış borç almaktan kaçınmayı düstur ittihaz eden İsmet Paşa'nın tutumunda değişiklik sinyalleri ortaya çıkmış ve dış borç alma konusunda eski sertliği ortadan kalkmıştı. Edmonds'a göre, bu durum, İsmet Paşa ve Mâlîye Bakanı'nın Wyatt'la yaptıkları görüşmelerde dış borç konusundaki tavırlarının

28. 24 Mart 1930'da Wyatt ile Mâlîye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey arasındaki konuşmanın Wyatt tarafından hazırlanarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor; PRO, FO, 371, 14568, E. 1659, s. 148-153.

29. Herr Müller ve Dr. Schacht'ın raporları Wyatt tarafından İngiliz Dışişleri'ne verilmiş ve bir kopyasının da Türkiye'deki İngiliz Ticari Ateşesi'ne verilmesi istenmişti. (Wyatt'tan Butler'e 10 Nisan 1930 tarihli mektup; PRO, FO, 371, 14569, E. 1922, s. 209).

30. W. S. Edmonds tarafından hazırlanan rapor için bakınız; PRO, FO, 371, 14668, E. 1661, s. 163-168.

değiştığının kesin bir delili idi. Türk hükûmetinin, dış borç alma kararının önemli ve "doğru" bir karar olduğunu belirten Edmonds, tarihten ders alınarak Türk hükûmetinin her şeyden önce yabancı para konusundaki "mutad menfi" düşüncelerini düzeltmesini ve yabancı para karşılığında külfetli şartları kabul etmek mecburiyetinin olduğunu kabul etmesini düşünüyordu. Ancak yine Edmonds, Türklerin dış borç konusunda acı tecrübelerinin olduğunu da kabul ediyordu. Edmonds, Türk Hükûmetinin isteği doğrultusunda, görüşmelerin başlaması halinde, finans gruplarının Ankara'ya gelmesinden ziyade, Türk temsilcilerinin Londra, Paris veya başka yere gidecekleri kanaatindedir.

İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı W.S. Edmonds'ın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği değerlendirmesinde belirttiğine göre İsmet Paşa, daimiden ziyade geçici bir dönem için yabancı mali danışman atanmasını düşünmektedir. Atanması için uygun şahsın bulunması halinde, danışmanın gücü zayıf ve yaptırım gücü sadece tavsiye niteliğinde olsa bile, zaman içerisinde daha etkili konuma gelecektir. Mâlîye Bakanlığı ve Devlet Merkez Bankası'nda görev yapacak olan danışmanın, güçlü ve başarılı olması halinde diğer kısımlar için de yabancı danışmanların atanması gündeme gelecektir. Ayrıca Edmonds'a göre, atanacak danışmanın bir görevi de, alınan borçların yerli yerinde harcanmasına yardımcı olmaktır³¹. Özellikle Wyatt'ın 27 Mart'ta Paris'e hareket etmesinden³² ve bilâhira Londra'ya gitmesinden sonra Wyatt'ın mali danışmanlığı konusu Londra'daki yetkililerin gündemine yerleşecektir.

3- Wyatt'ın Mâlî Danışmanlığa Atanması İçin İngilizlerin Çalışmaları

İsmet Paşa'nın Wyatt'a mali müşavirlik teklif etmesi üzerine, İngilizler de bu yönde çalışmalara başlamışlardı. Wyatt'ın mali müşavirliğe tayine pek sıcak bakmaması dolayısıyla, bu çalışmalar, Wyatt'ı ikna etme veya İngiltere'nin istediği bir adayın atanmasını sağlama istikametinde hız kazanmıştı.

Ancak bu arada, bir Fransız danışmanlığa tayin edilmesine Türklerin pek sıcak bakmaması ve Wyatt'ın da tayini kabule yanaşmaması³³ yüzünden yeni adayların tesbiti gündeme gelmişti. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği, Fransızlarla bozuşmamak için Wyatt'ın, İngiliz, Fransız, Amerikalı ve diğerlerinden muktedir ve Türklerin güvenine lâyık adaylar göstermesi

31 Edmonds'ın 1 Nisan 1930'da Dışişleri'ne gönderdiği rapor; PRO, FO, 371, 14586, E. 1790, s. 191-192.

32 *Hakimiyet-i Milliye*; 28 Mart 1930.

33 PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 108.

düşüncesini ortaya atmıştı. Bu yönde hareket eden Wyatt da, İngiliz Hazinesi'nden teklif edebileceği adayların kendisine bildirilmesini istemişti³⁴.

İlk önceleri bu görüşe katılan İngiliz Dışişleri Bakanlığı da teklif edilecek uygun adayların bir an önce tesbit edilmesini İngiliz Hazinesi'nden istemişti. Edmonds'ın işaret ettiği üzere, Wyatt, Ankara'dan ayrılmasından önce tesbit edilecek adayların isimlerinin en hızlı bir şekilde kendisine bildirilmesini özellikle vurgulamıştı³⁵.

Ancak, konu üzerine daha dikkatlice eğilen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Wyatt'ın kendi yerine başkasının atanmasını teklif etme düşüncesini uygun görmemişti. 25 Mart 1930'da Ankara'daki Maslahatgüzar Edmonds'a gönderilen telgrafta, Wyatt'ın Başbakan İsmet Paşa tarafından yapılan teklifi kesinlikle reddetmemesi gerektiği, konunun enine boyuna tartışılmasının şart olduğu, Türkiye ve İngiltere için çok önemli ve ilgi çekici olan bu teklifin hatalı davranılarak heba edilmemesi gerektiğine işaret edilmişti. Türkiye mali danışmanlığı konusunun önemli açılımlar sağlayabileceği düşünülmüş ve konunun etraflıca değerlendirilmesi için Wyatt'm Londra'ya gelişinin beklenmesi gerektiği ortaya konmuştu³⁶.

İngiliz Dışişlerine paralel olarak Hazine'de, Wyatt'm Türk Hükûmetine mali danışman olarak atanabileceklerin listesini vermeyi uygun görmemiş ve konunun Nisan başlarında Londra'ya gelecek olan İngiltere'nin İstanbul'da bulunan Büyükelçisi Sir George Clerk ve S. C. Wyatt'ın da katılacağı görüşmelerde iyice tahkik edilerek, Türkiye Mâlî Müşavirliği konusunda en iyi stratejinin belirlenmesini uygun bulmuştu³⁷.

Hazine ve Dışişleri'nin bu tavrı doğrultusunda İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Clerk'in Londra'ya gelmesinden sonra, Büyükelçi Sir G. Clerk ve Hazine'den F. W Leight - Ross, 1 Nisan 1930'da Hazine'de bir araya gelerek, Wyatt'm Ankara'da yaptığı görevi ve bu vesile ile başta mali danışmanlık olmak üzere ortaya çıkan konuları görüşmüşlerdi.

Türkiye'nin mali durumunu çok ciddi bulmayan, mevcut zorlukların kötü iki hasat mevsiminin geçirilmesinden kaynaklandığını belirten Clerk, Türklerin heyecanlarının kendi "memleketlerini düzene koymak" tan kaynaklandığını ve bunun için pratik tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmişti. Clerk, Türkler tarafından tamamen bir Fransız kuruluşu olarak kabul edilen Osmanlı Bankası'nın tesbit edeceği mali danışman adayının Türk hükûmeti tarafından

34 PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 104.

35 PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 109.

36 PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 113.

37 Hazine Sekreteri RWN'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Mart 1930 tarihli cevabi yazı; PRO, FO, 371, 14668, E. 1601, s. 124.

tain edilmeyeceğine işaret ederek, Wyatt'ın danışman olarak atanması gerektiğini vurguluyordu. Clerk, Wyatt'ın "birinci sınıf kaabiliyet" olmadığını, fakat, tecrübeli, duygulu ve kesinlikle doğru bir insan olduğunu ve Türklerin güvenini kazanmada başarılı olacağına inandığını belirtiyordu.

F. W. Leith-Ross da, danışmanlığa bir İngiliz'in atanmasının en fazla arzu edilen hadise olduğunu, Türk Hükûmetinin isteği doğrultusunda Wyatt'ın danışmanlığa atanması gerektiğini savunuyordu. Leith-Ross, Wyatt'ın atanmasını Osmanlı Bankası'nın da desteklemesi gerektiğine, zirâ, yapılacak mali reformların hem Osmanlı borç hissedarları ve hem de Osmanlı Bankası için temel nokta olduğuna işaret ediyordu³⁸.

1 Nisan 1930'da, Ankara Maslahatgüzarı Edmonds'ın belirttiğine göre, mali danışmanın Fransız ve İtalyanlardan seçilmesi mümkün değildir ve bunlar politik olarak Türkler tarafından şüpheyle karşılanmaktadır. İsmet Paşa'nın da işaret ettiği gibi en uygun olanı bir İngiliz'in danışmanlığa tayinidir. İngilizin olmaması halinde ikinci sıradaki en uygun adayın Amerikalılardan olması yerinde olacaktır. Türklerin, mali danışman ile Gümrük danışmanının aynı milletten olmasını kabullenecek durumda olmadıklarını da belirten Edmonds, bir danışmanın İngiliz diğerinin de ABD'li olabileceğini belirtmiştir³⁹.

4 Nisan 1930'da Hazine'den F. Leith-Ross tarafından Wyatt'a gönderilen mektupta, eğer Türklerden özel bir davet almış ise Wyatt'ın Türklerin mali danışmanlığını kabul etmesinin şart olduğu bildirilmişti. Yalnız Wyatt'ın Osmanlı Borçları İdaresi'nden ayrı olarak danışmanlığı kabul etmesinin Wyatt'ı büyük güçlüklerle iteceğini belirten Leith-Ross, yine de Wyatt'ın Türkiye mali danışmanlığına tayin edilmesinin ilk alternatif olarak ele alınmasını istemişti. Bu konuda benzer bir mektup Leith-Ross tarafından Sir George Clerk'e de gönderilmişti⁴⁰.

Yine 4 Nisan 1930'da, Türkiye'nin mali durumunu daha derinlemesine müzakere etmek üzere, F. W. Leith-Ross, Waley, Sir G. Clerk, Sir O. E. Niemeyer ve Wyatt bir araya gelmişti.

Fransa'nın ilgisi ve ticari ilişkileri dolayısıyla, Fransa'nın rızası olmadan mali danışman konusunda bir şey yapılamayacağını belirten Leith-Ross, Türklerin Fransız danışman istememesi dolayısıyla Fransa'nın da

38 1 Nisan 1930'da yapılan görüşmenin metni için bakınız; PRO, FO, 371, 14568, E. 1753, s. 182.

39 Edmonds'tan 1 Nisan 1930'da Dışişlerine gönderilen rapor, PRO, FO, 371, 14568, E. 1790, s. 191-193.

40 F. Leith-Ross'un 4 Nisan 1930'da Wyatt'a gönderdiği mektup; PRO, FO, 371, 14568, E. 1780, s. 185-186.

İngiliz danışmanın atanmasını "veto" etmeyeceği görüşünde idi. Ona göre Fransız hisse sahipleri için de, en iyi olanın İngilizlerle işbirliği yaparak, bir İngiliz'in danışman tayin edilmesine yardımcı olmağı.

Türklerin ABD'ye yönelebileceğine dikkat çeken Leith-Ross, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisinin bir İngilizin atanmasına çok karşı bulunmadığını, ancak Paris için bunu söylemenin mümkün olmadığını söylemişti.

Leith-Ross'a göre Fransızlarla üç yolla yakınlaşılması gerekiyordu. Bunlar;

- a- Diplomatik yollarla,
- b- İngiltere Bankası ile Fransa Bankası vasıtasıyla ve
- c- Osmanlı Bankası kanalıyla idi.

Sir G. Clerk, konunun Milletlerarası Bankalar Birliği tarzında ele alınmasını, Osmanlı Bankası'nın da burada ortak olmasını ve fakat lider olmaması gerektiğini savunmuştu.

Bunlara karşılık, Sir O. E. Niemeyer, çeşitli banka gruplarının danışman tekliflerinin, bankaların aday olması dolayısıyla Türkler tarafından hoş karşılanılabileceğine dikkat çekmişti. Niemeyer, en iyi yolun Türklerin kendi danışmanlarını kendilerinin seçmesinin ve mali danışmanın da hiçbir yabancı grupla bağlantılı olmadan yalnızca Türkiye'ye hizmet etmesinin en iyi yol olacağını belirtmişti. Niemeyer, ayrıca, Fransızlara yaklaşılması ve fakat Fransızların bir Fransız danışman üzerinde ısrar etmeleri halinde, İngiltere'nin bağımsız bir şekilde hareket etme imkânının da ortadan kalkacağını ve dolayısıyla durumun İngiltere açısından daha da zorlaşacağını ifade etmişti.

Yapılan görüşmelerde Fransa'yla işbirliği yapılması veya bağımsız davranılması konusunda kesin bir neticeye varılamamıştı.

Mâlî danışmanlık için aday teklifi konusunda, Sir O.E. Niemeyer, bir veya iki yıl atanmak üzere Jeremiah Smith, Wyatt ve Rist'ten birinin seçilmesi için Türklere teklif edilebileceğini savunmuştu. Bu tekliflerden J. Smith sağlık sebepleri ile reddedilecek ve başka bir Amerikalı ortaya çıkmayacaktı. Niemeyer'e göre, Türkler Fransız Rist'i de reddedecekleri için geriye sadece İngilizlerin aday Wyatt kalacaktı. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Clerk de, Türklerin Wyatt'ı Türkiye'ye davet etmiş olmaları ve Wyatt'a güvenmeleri dolayısıyla, Wyatt mali danışmanlığa tayin için büyük bir avantaj kazanmış olacaktı.

Mâlî danışman hususunda geline bu noktada, Wyatt, böyle bir görevi, Osmanlı Borçları Meclisi'ndeki meslektaşlarının kabul etmeleri halinde kabul edebileceğini açıklamıştı.

Varılan bu sonuca rağmen, İngiltere'nin Fransızların danışman adayı Rist'e karşı olunduğunu Fransızlara hissettirilmemesine ve fakat görünüşte Rist'in adaylığına karşı çıkılmadığının Fransızlara açıklanmasının uygun olacağına karar verilmişti. Ayrıca, Clerk de, danışmanlık konusundaki politikanın kesinlik kazanmasına kadar Londra'dan Türkiye'ye dönmek istemediğini açıklamıştı⁴¹.

Daha sonra Hazineden F.W. Leith, S.C. Wyatt ve Sir G. Clerk 4 Nisan 1930'da Hazineye bir araya gelerek Türkiye mali danışmanlığı konusunu etraflıca incelemişlerdi⁴². Bu toplantıda şu konulara temas edilmişti: Ortaya atılan bütün teklifler olgunlaşmamış olarak kabul edilmekteydi. Türklerin mali müşavirden Türkiye'nin mali durumunu araştırmasını, uzun raporlar ve teklifler üretmesini istemediğini; bunların yerine Türklere birinci sınıf mali fikir ve bilgi verecek ve kendilerine muhalif olan bankalara karşı Türkleri koruyacak dostça bir uzman istiyorlardı. Bir danışmanın atanması ve Türklerin güvenini kazanması halinde bu şahsın ileride Türkiye'nin düzenli mali danışmanı olacağı ve fakat bu husustaki gelişmelerin yavaş olacağı düşünülüyordu.

Sir G. Clerk, Türk Hükümetinin yabancı mali danışman atama ihtimali konusunda Ankara'da meydana gelenleri açıklamasını Wyatt'tan istemişti. Wyatt, Türklerin yabancı mali danışman arzusunu ifade etmesi üzerine, Fransız Monsieur Rist'in aday olarak teklif edildiğini, fakat Türklerin açıkça bu teklifi reddettiklerini ve bir Fransız danışman istemediklerini belirtmişti. Türklerin bu tavrına rağmen Wyatt, bir İngiliz yardımcısının atanması halinde Monsieur Rist'in halen muvakkaten danışman tayin edilebileceğini söylemişti. Yapılan teklifin sadece deneme kabilinden olduğunu ve hiçbir işlemin yapılmadığını belirten Wyatt, Rist'in güvenilir ve uygun bir adam olduğunu belirttiğinde, Türkiye Mâlîye Bakanı, "neden kendisinin (Wyatt'ın) Türkiye'ye yardım etmediğini" sormuştu. Bunun üzerine Wyatt, bazı güçlüklerle dikkat çekerek Osmanlı Borçları İdaresi'nde çeşitli menfaat gruplarının temsil edilmesi dolayısıyla bunun zor olacağına işaret ederek danışmanlığa pek hevesli gözükmemişti⁴³.

41 4 Nisan 1930'da F.W. Leith-Ross, Mr. Waley, Sir. G. Clerk, Sir. O.E. Niemeyer ve Wyatt arasında Türkiye'nin mali durumu hakkında yapılan konuşmalar için bakınız; PRO, FO, 371, 14568, E. 1810, s. 198-201.

42 Bu konuşmaların kayıtları için bakınız; PRO, FO, 371, 14668, E. 1741, s. 170-178.

43 PRO, FO, 371, 14668, E. 1741, s. 170-178.

Wyatt'ın mali danışmanlığı hususunun İngiliz yönetiminin büyük arzusuna rağmen, Londra'da yapılan görüşmeler neticesinde zor gerçekleşeceği ortaya çıkmıştı. Bu durumu değerlendiren, Hazine'den Sir R. Hopkins, Wyatt'ın Türkiye'den danışmanlık için teklif olsa bile, Osmanlı Borçları Meclisi'nin desteği olmadan veya Fransızlarla görüş birliğine varılmadan bunu kabul etmesinin çok zor olduğunu kabul ediyordu. Ayrıca, 4 Nisan'daki konuşmalardan sonra bir kaç günlüğüne Paris'e giden Wyatt'ın Londra'ya dönüşünde konunun tekrar konuşularak en iyi adımın atılabileceği, yine Sir Hopkins tarafından ortaya konmuştu⁴⁴. Bu durum, aynı zamanda İngilizlerin Wyatt'ın mali danışmanlığının tehlikeye girdiğini kabullenilmesinin de bir ifadesi idi.

4- Türk Hükûmetinin Mâlî Danışman Atama İsteği Karşısında Fransa'nın Tutumu

Türk hükûmetinin bir mali danışman atamak istemesinin ortaya çıkması üzerine Fransızlar harekete geçmişti. Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği, Monsieur Rist'i öne çıkarmaya çalışıyor ve karşısındakilerin değerini düşürme yönünde gayret sarfediyordu. Fakat, Monsieur Rist'in, Osmanlı Bankası tarafından teklif edilmesi dolayısıyla, Türk hükûmeti tarafından kabul edilmesi zor gözüküyordu⁴⁵. Çünkü, Türkler açıkca bu teklife karşı çıkıyor ve tamamen Fransız bir danışmanın atanmasına sıcak bakmıyorlardı. Wyatt'a göre, bir Fransız danışmanın yani Rist'in atanması, ancak bir İngiliz yardımcının tayin edilmesi ile mümkün olabilirdi⁴⁶.

Wyatt ile beraber Ankara'ya gelen Fransız hissedarları vekili M. des Closieres, Başbakan İsmet Paşa ile görüşmüş, Paşa'nın dış borç alma arzusunu açıklaması üzerine, ona bir yabancı mali danışman olarak M. Rist'in atanmasını teklif etmişti. M. des Closieres, danışmanın Osmanlı Bankası tarafından seçilmesini zarûri buluyor ve itirazsız olarak kabul edilmesini istiyordu.

M. des Closieres'in M. Rist'in atanması yönündeki çabaları, hissedarların menfaatları yerine Osmanlı Bankası menfaatlerine yarayacağı düşüncelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu yüzden Wyatt, bağımsız bir danışmanın atanması yönünde düşüncelerini ortaya koymuştu. Fransa'nın Türkiye'deki büyükelçisi de, Wyatt'ın Rist'i desteklemesi için Wyatt'ı garantiye almaya büyük gayret sarfediyordu. İngiltere'nin Ankara

44 Hazine'den Sir R. Hopkins'in Dışişleri'ne gönderdiği 7 Nisan 1930 tarihli yazısı; PRO, FO, 371, 14569, E. 1811, s. 203-204.

45 PRO, FO, 371, 14668, E. 1489, s. 104.

46 PRO, FO, 371, 14668, E. 1741, s. 178.

Maslahatgüzarı W.S. Edmonds da, Wyatt'ın M. des Closieres ile "vefalı" işbirliğinin M. des Closieres tarafından da Wyatt'ın elinin güçlenmesine yardımcı olduğunu belirtiyordu⁴⁷. Ancak, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir G. Clerk, Osmanlı Bankası tarafından Türkiye'ye baskı yapılarak Rist'i mali danışman olarak atanmaya davet edilmesini yerinde bulmamaktadır. Türklerin tamamen Fransız kuruluşu olarak kabul ettikleri Osmanlı Bankası'nın adayının Türkiye'ye yardımcı olmayacağı, bunun Türkiye tarafından da kabul edilmeyeceği ve Türklerin bu konudaki hissiyatlarının çok kuvvetli olduğu Clerk tarafından ayrıca ifade edilmişti⁴⁸.

5- İngilizlerin Başarısızlığı ve Fransız Rist'in Uzman Olarak Atanması

Mart 1930 başlarından itibaren Fransızlar Rist'in danışman olarak atanması yolunda çalışmalarını sürdürürken, İngilizler de Wyatt'ın danışmanlığını Türk Hükûmetine kabul ettirmenin yollarını arıyorlardı. İngilizler, Osmanlı Bankası ve Osmanlı Borçları konularında Fransızların ağırlığını dikkate alarak, bir yolunu bulup Fransızları da ikna etmek suretiyle Wyatt'ın danışmanlığını gerçekleştirmek istiyorlardı. İsmet Paşa'nın Wyatt'a yaptığı tekliften ötürü oldukça ümitlenen İngilizler, Türk Hükûmetinin Fransızlardan hoşlanmadığı ve Fransızlardan bir danışman atamayacağı fikrine kapılmışlardı.

Diğer taraftan bu sırada, Paris Büyükelçiliği'nde bulunan ve daha sonra Atatürk'ün isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liderliğini üstlenecek olan Ali Fethi Okyar'ın Başbakan İsmet Paşa karşısında giderek güçlendiği noktada fikirler belirmeye başlamıştı⁴⁹.

Türkiye'deki olayları dikkatle izleyen İngilizler, yeni gelişmelerin Osmanlı borçları, mali danışman ve diğer konulardaki politikaların oluşturulmasında etkili olacağı kanaatine varmışlardı. Bu doğrultuda İngiliz Dışişleri 9 Nisan 1930'da Ankara Maslahatgüzarı Edmonds'tan İsmet Paşa'nın gücünü, tabanını kaybedip kaybetmediğini, eğer kaybediyorsa Ali Fethi'nin⁵⁰ İsmet Paşa'nın yerine geçip geçmeyeceğini araştırmasını istemişti.

47 İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı W.S. Edmonds'ın 26 Mart 1930 tarihinde İngiliz Dışişlerine gönderdiği rapor; PRO, FO, 371, 14668, E. 1661, s. 165-167.

48 PRO, FO, 371, 14568, E. 1754, s. 182.

49 PRO, FO, 371, 14569, E. 1910, s. 206.

50 Daha sonra SCF'nin lideri olacak olan Fethi Bey de, İsmet Paşa hükûmetinin iktisadi ve mali politikasını eleştirerek, yabancı sermayenin girmesi için Türk parasının istikrar kazanması gerektiğini belirtmiş, "yabancı sermayeyi ürküten müşkilât ve güvensizliğe" son verilmesini istemiş ve Düyyûn-ı Umûmiye'nin tasfiyesi ile ilgili fikirler ortaya atmıştı (Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 476-478).

Ayrıca, İngiliz Dışişleri Türkiye'de güçlenen muhalefetin Fransız Rist'e karşı takındığı tavrı da incelemesini istemişti⁵¹.

Wyatt'a danışmanlık teklif eden İsmet Paşa'nın gücü yeni parti karşısında zayıflarken, daha sonra Paris Büyükelçiliği'nden gelerek SCF lideri olacak olan Ali Fethi'nin Fransız Rist konusunda takınacağı tavır çok önemli hale gelmişti. Bu durum Wyatt'ın atanmasını biraz daha zayıflatmıştı.

İtalyan, Fransız ve Alman banka temsilcilerinin de katıldığı Osmanlı Borçları Meclisi'nin toplantısı için Paris'e giden Wyatt, 13 Nisan 1930'da yapılan toplantıda adı geçen bankaların, Türk Hükûmetinin bir uzman seçmesinden sonra Türkiye'nin borç meselesinin ele alınmasını istediklerini bildirmişti. Osmanlı Borçları Meclisi de, Wyatt'ın görüşüne uygun olarak, hiçbir aday teklif etmeyerek, seçimi Türk Hükûmetinin kendisine bırakılması gerektiğini kabul etmişti. Fakat Fransız banka çevreleri, Fransız olmayan bir danışmanın atanmasına karşı tavır almışlar ve M^{onsieur} Rist'i danışmanlık için hazırlamaya girişmişlerdi⁵².

Paris'te iken Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Ali Fethi'den görüşme teklifi alan⁵³ Wyatt, Nisan sonlarında M. des Closieres ile birlikte Türkiye'ye gelmişti. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk, Wyatt, des Closieres, Chambrun ve Monsieur Mallet mali danışman konusunu görüşmüşlerdi. Osmanlı borçlarının yabancı hissedarlarının temsilcisi olan Wyatt ve des Closieres bir danışman atanmasını, ancak belli bir ad üzerinde ısrar edilmemesini istemişlerdi. Fransız Mallet, Rist üzerinde ısrar edilmesini savunurken, Wyatt, des Closieres, Chambrun ve G. Clerk delegelerin Rist'in adaylığı üzerinde baskı yapılmaması konusunda anlaşmışlardı⁵⁴.

Daha sonra Ankara'ya geçen Wyatt ve arkadaşları, Türk yetkililerle görüşmelere başlamışlardı. Bu arada Wyatt, görüş ve isteklerini içeren bir notu⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Mâlîye Bakanı'na vermişti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Clerk'e danışman konusunda gelişmeleri bildiren Wyatt, Türk hükûmetinin ya danışman atamasını kökten red edeceğini, ya da prensip olarak danışman atamayı kabul edeceklerini, ancak alternatif olarak yalnız

51 İngiliz Dışişleri'nden Edmonds'a çekilen 9 Nisan 1930 tarihli telgraf; PRO, FO, 14568, E. 1790, s. 196.

52 Wyatt'ın 14 Nisan 1930'da Paris'ten İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği yazı; PRO, FO, 371, 14569, E. 1930, s. 276-279.

53 PRO, FO, 371, 14569, E. 1930, s. 277.

54 George Clerk'den İngiliz Dışişleri'ne gönderilen 30 Nisan 1930 tarihli yazı; PRO, FO, 371, 14569, E. 2309, s. 349.

55 29 Nisan 1930 tarihli bu not için bakınız; PRO, FO, 371, 14569, E. 2309, s. 357-360.

Rist'in kaldığını, Türklerin de Rist'i atayıp atamama gibi bir durumla karşı karşıya olduklarını ifade etmişti. Rist'in "uzman" olarak atanmasının en iyi çözüm yolu görüldüğünü belirten Wyatt, kendisinin de herhangi bir şekilde Rist'le işbirliği yapması gerektiğine inanıyordu. Wyatt, bunun İngiliz-Fransız işbirliğini açıklayacağını, Türkler'in de Rist'i kabul etmelerini kolaylaştıracağını ve bu çözümün Osmanlı borçları hissedarları için de faydalı olacağını düşünüyordu⁵⁶.

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk de, 1 Mayıs'ta Wyatt'ın mektubunu aldıktan sonra, Wyatt'la aynı görüşte olduğunu, Rist veya herhangi diğer bir Fransız uzman olarak seçilebileceğini ve Wyatt'ın da seçilecek şahısla işbirliği yapmanın en iyi çözüm olacağını Londra'ya bildirmişti⁵⁷.

Başbakan İsmet Paşa ile yapılan görüşmeler sırasında İsmet Paşa Wyatt ile M. des Closieres'e danışmanlık için akıllarında herhangi bir uzmanın adının olup-olmadığını sorduğunda, M. des Closieres bu iş için sadece Rist'in en iyi adam olduğu, fakat Türk hükümetinin bazı sebeplerle Rist'e olumlu bakmadığını söylemişti. Bundan sonra, İsmet Paşa, bu konuda Rist'in en iyi adam olduğu hususunda prensip olarak aynı şekilde düşündüklerini ve bundan dolayı Rist'i uzman olarak atayacaklarını bildirmişti. Hükümetin Rist'i bu kadar istekle atamayı kabul etmesi üzerine, Wyatt hiçbir şey söyleyememişti.

Rist'in atanmasının Türk hükümeti tarafından kabul edilmesinden sonra, bu görüşme sırasında Mâlîye Bakanı, Wyatt ve des Closieres'e Rist'in görevini ne kadar bir sürede yapabileceğini sormuştu. M. des Closieres, bu süreyi iki ay olarak tahmin etmiş ve aldığı özel bir mesajdan Rist'in daveti kabul ettiğini ve 1 Haziran 1930'da Ankara'da olacağını haber aldığını söylemişti⁵⁸.

7 Mayıs 1930'da Wyatt, Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve bir gün sonra Paris'e gitmeyi plânlamıştı. Wyatt, Türkiye'den ayrılırken, Türk hükümeti, Türkiye'nin mali durumu ile ilgili rapor hazırlamak üzere Monsieur Rist'i Türkiye'ye davet edilmişti⁵⁹.

56 Wyatt'ın G. Clerk'e Ankara'dan 30 Nisan 1930'da özel/şahsi mektup; PRO, FO, 371, 14569, E. 2309, s. 350-51.

57 G. Clerk'in İngiliz Dışişleri'nden Loncelot Oliphant'a gönderdiği 1 Mayıs 1930 tarihli mektubu; PRO, FO, 371, 14569, E. 2309, s. 349.

58 30 Nisan - 6 Mayıs 1930 tarihleri arasında Osmanlı Borçları Meclisi ile Türk hükümeti arasında Ankara'da yapılan konuşmaların özetleri için bakınız; PRO, FO, 371, 14569, E. 2513, s. 371-378.

59 Wyatt'ın 7 Mayıs 1930'da İstanbul'da Waley ile yaptığı müzakerenin kayıtları için bakınız; PRO, FO, 371, 14569, E. 2367, s. 363-364.

M. Charles Rist, uzmanlığa atanmasından sonra hemen çalışmalara başlamıştı. Rist, bu faaliyetlerini ekleriyle beraber 150 sayfalık bir rapor hazırlayarak⁶⁰, 15 Eylül 1930'da Türkiye Mâlîye Bakanlığı'na sunmuştu. Rist'in bu raporunda yer alan teklifler arasında âcilen bir "mali danışman"ın atanması hususu da mevcuttu.

SONUÇ

Osmanlı döneminden kalan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hissesine düşen borçların ödemesi 1928 yılında bir takvime bağlanmasına ve Türkiye'nin 1930 yılına kadar bunu düzenli olarak ödemesine rağmen, 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'yi de etkilemesi dolayısıyla, ödemelerde yeni güçlükler ortaya çıkmıştı. 1930 başlarından itibaren, Türkiye, ödemelerde ortaya çıkan duruma göre, yeni bir uygulamaya geçilmesi için çalışmalara başlamıştı. Bundan haberdar olan ve Osmanlı borçlarının ödenmesinde aracı rol oynayan Osmanlı Borçları Meclisi, eski ödeme usûlünün devamını istemekle beraber, safdışı bırakılmak endişesi dolayısıyla Türk hükûmeti ile görüşmeler yapmaya mecbur kalmıştı.

Türkiye'nin ekonomik zorlukları aşmak için bir mali danışman atamak niyetinde olduğunun ortaya çıkması üzerine, Osmanlı borçlarından en fazla alacak paya sahip olan Fransızlar, Osmanlı Bankası'nı da kullanarak mutlaka bir Fransız danışmanın atanmasını istemişlerdi. Fransız Alacaklılar Vekili M. des Closiers, Başbakan İsmet Paşa ile görüşmesinde, mutlaka Fransız bir danışmanın atanmasının itirazsız olarak kabul edilmesi gerektiğini ve en uygun adamın da M. Rist olduğunu söylemesine karşılık, İsmet Paşa, İngiliz Alacaklılar Vekili ve Osmanlı Borçları Meclisi Başkanı Wyatt'la 21 Mart 1930 tarihinde yaptıkları görüşmede, Türkiye'nin mali danışmanı olarak görev yapmasını istemişti. Ancak Wyatt, Osmanlı Borçları Meclisi'ndeki görevi dolayısıyla bu danışmanlığa sıcak bakmamıştı.

İngilizler, bu teklifi ve Türk yöneticilerinin ifadelerini dikkate alarak bunu, Türk hükûmetinin bir Fransız danışman atamak istemediği şeklinde yorumlamışlardı. Danışmanlık konusunu, Türk-İngiliz ilişkilerinin iyileşmesi ve kendi menfaatleri açısından değerlendiren İngilizler, mutlaka bir İngiliz mali danışmanın atanması için çalışmalara başlamışlardı.

Başlangıçta, Wyatt'm kabul etmemesi dolayısıyla, yeni bir İngiliz aday aramaya ve bunu Wyatt tarafından Türk Hükûmetine empoze etmeye kalkışan İngilizler, bilâhira, İsmet Paşa'nın teklifini dikkate alarak hazır, gaib ile değişmemek için Wyatt'ın Türkiye mali danışmanlığına atanması çalışmalarına başlamışlardı. Bütün çalışmalarını Türk hükûmetinin bir Fransız

⁶⁰

Wyatt'tan F. Butler'e 18 Ekim 1930'da gönderilen mektup; PRO, FO, 371, 14571, E. 5682, s. 96.

danışman tayin etmeyeceği esâsı üzerine kuran İngilizler, Fransızların ağırlığını dikkate alarak, mutlak bir şekilde Fransa'nın ikna edilmesi yollarını aramaya başlamışlardı. Temel ilkelerini bir İngiliz atanması üzerine oturtan İngilizler, doğrudan Fransızların adayını M. Rist'e de karşı çıkmayı göze alamamışlardı. Görünüşte Fransızların adayına karşı çıkmayan İngilizler, Wyatt'ın atanması için çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Ancak, İngilizler de Fransızların kabûlü olmadan bir İngiliz'in mali danışmanlığa tayin edilmesinin oldukça güç olduğunun farkında idiler.

İngilizlerin bütün çalışmalarına rağmen, Osmanlı borçlarında Fransız hissesinin büyüklüğü, Osmanlı Bankası'nın doğrudan Rist'i önermesi ve Fransa'nın desteği dolayısıyla, Rist'in Türk hükûmetine uzman olarak atanması gerçekleşmişti. Fransızlar karşısında mağlup olan İngilizler, bu defa Wyatt'ın Rist ile işbirliği yapmasını ve bunun İngiliz-Fransız ilişkilerinde işbirliğini güçlendirici bir unsur olarak kullanılmasını istemişlerdi.